

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רכ"א, תשפ"ד

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

שביתת גננות במוסד חרדי

שכתבנו בעניין מלמד שרצה לעזוב את משרתו). ועוד דן שם שכל ההיתר של הפועלים לחזור בהם בחצי היום היינו דווקא כאשר הם עוזבים את העבודה, אבל כאשר הם רוצים להמשיך בעבודה, אפילו אצל אותו בעה"ב ממש, אלא שהם מבקשים לשפר את התנאים, לא שייכת הטענה של 'עבדי הם ולא עבדים לעבדים' (ובנידון זה ראה עוד מכתלי בית הדין ח"א סימן מב ס"ק ג). וכתב עוד שם שחמור יותר באופן שאינם חוזרים בהם אלא שובתים ומעבכים גם על אחרים מלבוא במקומם, שאין היתר לכך. לפי פשוטן של דברים, נראה שדין זה לא נאמר דוקא לגבי מלמד המלמד תורה, אלא גם אם הוא מלמד לימודי חול, הרי בהעדר ממלא מקום ראוי, עזיבתו את בית הספר היא 'פסידא דלא הדר' ודבר האבד. ואולם באופן שבו הנהלת המוסדות יכולה למצוא בקלות 'ממלא מקום', כפי שמצוי במחוזותינו, שוב אי אפשר להגדיר זאת כ'דבר האבד' (השלמה לדברים ראה עוד מכתלי שם).

ב. אחריות הפועלים

לפני שנבוא לדון בעניין התארגנות לשביתה מצד הפועלים, ראוי להביא את דבריו של הרמב"ם בסוף הלכות שכירות (פרק יג הלכה ז): כדרך שמוותר בעה"ב שלא יגזול שכר עני ולא יעכבנו, כך העני מוותר שלא יגזול מלאכת בעה"ב ויבטל מעט בכאן ומעט בכאן ומוציא כל היום במרמה, אלא חייב לדקדק על עצמו בזמן, שהרי הקפידו על ברכה רביעית של ברכת המזון שלא יכריז אותה, וכן חייב לעבוד בכל כחו שהרי יעקב הצדיק אמר כי בכל כחי עבדתי את אביכן, לפיכך נטל שכר זאת אף בעולם הזה שנאמר ויפרץ האיש מאד מאד.

וכתב בספר חסידים (סימן ש'), לא ילך אדם לדבר עם מלמדי תינוקות שעה שמלמדים, פן יבטלם בדבריו, וכן לשכיר של ישראל פן יבטלנו בדבריו. אל ישב אצל שכיר אפילו כשאין השכיר עושה פעולה, שמא יהיה לו בושת לומר אין לי פנאי. ואם רגיל ואין לו בושת מפניו ואין מבטלו אין בכך כלום. וירא שמים, כגון חוני המעגל ואבא חלקיה לא היו מסכימים ואפילו שלום לא רצו להחזיר.

עוד כתב (סימן תתרח), אם יש אדם שרגילים כל אחד אצלו, אל ישכיר עצמו ללמד תינוקות, כי יבואו אצלו ולא יוכל לעסוק בתינוקות בטוב. ואל יאמר אדם הואיל ואני מלמד ילדים ביום אשכים ואלמד לעצמי בבוקר, מפני שנמצא שישן כשצריך ללמד לנערים והוא מקבל שכר ללמדם בטוב. אל ילך אדם לבית חבירו או בכל מקום שהוא מושכר לעשות מלאכה, כי אם תדבר עמו ממעט מלאכת חבירו, ואפילו אם יראה חבירו בעה"ב יתיביש לומר לשכירו מאומה וגם לזה המבטלו, ע"כ.

דברים אלו בוודאי ראויים להיות נר לרגלם של הפועלים עוד לפני שהם באים לדרוש את זכויותיהם על ידי עיצומים וכדומה. אין דברים הללו כל מגרעת

עיקרי הנושא בהלכה

רעיון ה"שביתה" מצד עובדים של מוסד או חברה קיים ברבים ממדינות העולם, וכאשר הוא נעשה בצורה נכונה על פי כללי ותקנות המדינות או מנהגי המקום, רואים בו הרבה מדינות מהלך לגיטימי כניסיון להשגת המטרות הנדרשות, אם זה העלאת שכר, או אפילו עמידה בתנאי ההעסקה וכדומה, ולפעמים גם מעבר לכך. השאלה שניצבת לפנינו, האם המהלך הזה הוא לגיטימי גם על פי ההלכה, והשאלה הזו נגזרת גם מרמת המחויבות שיש בין מעסיק ופועל, וכמובן שיחד עם זאת יש לברר אם הדברים תקפים גם במוסדות תורניים וחינוכיים, האם גם בין כותליהם יש מקום לשביתה.

א. 'פועל' ו'דבר האבד'

מאחר והגננות הם בגדר 'פועלים', נשוב תחילה על הכללים של פועל שחזר בו מעבודתו, מתי יכול הפועל לחזור בו.

כבר הבאנו בקצרה (מכתלי בית הדין חלק א' סימן מב) כי בדיני התורה הקדושה לא ניתן לשעבד איש מישראל בתורת 'פועל' לחוזה עבודה שאינו יכול לחזור בו ממנו, ומהפסוק (ויקרא כה נה) "כי לי בני ישראל עבדים" דרשו 'ולא עבדים לעבדים', ונפסק מכח כך בשולחן ערוך (סימן שלג סעיף ג) שפועל רשאי לחזור בו אפילו באמצע היום. דין זה נאמר באדם שנשכר למלאכתו כשכיר העובד לפי שעות ולא כקבלן.

אלא שיש סייג בדבר (שם סעיף ד), שכאשר מדובר 'דבר האבד', כגון ששכר פועל לעשות בפשתנו, ואם לא יעלה הפועל את הפשתן מן המשרה לא ימצא בחצי היום פועל אחר שיעשה זאת והפשתן יתקלקל, בעבודה כזו הפועל אינו רשאי לחזור בו בחצי היום, אלא מחויב להשלים את עבודתו כקבלן.

כתב הרמ"א (שם סעיף ה) לגבי מלמד שחזר בו באמצע היום שהדבר נחשב לדבר האבד ואפשר לעכב בעדו. וביאר הש"ך (ס"ק כו) הטעם לפי שכל רגע שבו הילד הולך בטל, הולך לבלי שוב, ונמצא שהפסיד אותו. הוסיף הש"ך שלא בכל זמן נחשב ביטול המלמד כדבר האבד, וכגון כשהולך בזמן ההפסקות שבהן התינוקות רגילים ללכת בטלים, או כשהולך באופן שיוכל האב למצוא מלמד אחר בזמן מועט והתינוק יכול לקרות באותו הזמן בתורה ונביאים וכתובים בלא מלמד, או כשאפשר לתת באותו זמן לתינוק הפסקה לבריאותו, או זמן קצר כזה שהאב אינו רגיל לדחוק את עצמו כדי לשכור מלמד לזמן מועט כזה, כל אלו אינם נחשבים לדבר האבד ויכול המלמד לחזור בו אף מזמנים אלו.

ובשו"ת מנחת שלמה (חלק א סימן פז סק"א) דן האם מלבד החיוב המוטל על הפועל לסיים מלאכתו בדבר האבד, יש גם דין כפיה לכפות את הפועל ממש לעשות מלאכתו בדבר האבד (ובנידון זה ראה עוד מה

ה מוסד החרדי בנות בת-שבע, עומדים לתפארת מזה עשור, ומנוהלים ביד רמה תחת שרביטו של ר' מיכאל, איש חזון ומעש. במהלך השנים למדו המחנכות והעובדות את סגנון הניהול של המוסד, הרמה החינוכית המשובחת, הסדר הניקיון והשכלולים מעת לעת. פיהן שבח ותהילה למוסד ולעומד בראשו.

לפני שנתיים ימים, משהוברר הצורך, נפתחו שרשרת של גנים לפעוטות בתוככי המוסד, נדבך נוסף של בתי חינוך וטיפול לגיל הרך, שהיוו השלמה מפוארת למוסד הגדול והמכובד. במשך כל אותם שנתיים נקלטו לעבוד גננות וסייעות שיראתן קודמת לחכמתן, והכלל אותו הטביע בהן ראש המוסדות לפיו "החינוך מעל לכל" נתן את אותותיו, שמו של המוסד הלך לפניו, וגם ההורים היו שבעי רצון מהגישה החינוכית האינדיבידואלית המותאמת לכל ילד ובשימת לב לכל פרט.

ההערכה של הגננות ובעליהן למנהל המוסד הייתה ניכרת על פניהם גם כאשר נפרץ המחסום והחליטו בעצה אחת להשבית את הגנים. היה זה בעקבות כך שבמשך שלשה חודשים לא הועברו משכורותיהן של הגננות, ומשכך, טרם פתיחת שנת הלימודים הבאה, עשו בעלי הגננות יד אחת והודיעו כי אין ככוונתן לבוא ליום ראשון שנקבע כתחילת השנה החדשה, אלא אם כן יועברו לידיהן המשכורות המעוכבות במלואן.

המנהל המבוקש על המוסד. כמו גם הפניות הנדהמות של הורי הפעוטות, שהבינו כי עקרות הבית העושות גם לפרנסתן, לא תהיינה להם דרך למחרת היום לצאת לעבודה ולעשות לביתן, וכי לפתע פתאום נגזר עליהן ריתוק לביתן לשמור על הבת הקטנה, וכמובן הקימו קול זעקה משלהן. אלו גם אלו עשו את שלהן. והוא מצידו נחפז ובא לבית הדין כדי לבקש צו מהיר האוסר על הגננות לקיים שביתה.

צוות הבעלים שחשש כי התמוססות המהלך רק יחריף את המצב, הופיע בבית הדין עם דרישה ברורה והגיבית בטענה של ממש - הכי מחויבים הם לעבוד ללא תמורה. הם שחשו בצדק גם למשכורות הבאות. ועל כל פנים, נשגב היה מבינתם: מדוע להן לגננות להתאמץ ולטרוח ולתת שירות, כל עוד שהן לא באות על שכרן. נכון כי המנהל מתחייב שיעשה הכל לשלם הכל, ואף בפני בית הדין הוא הצהיר שתוך שבועיים ימים הוא מקווה להשלים את החסר ולשלם את המגיע, אך להם אין כל בטוחה בדבר, ואף אילו היה מציג ערבות עדיין הם זקוקים זה עתה לתשלום ומדובר בחיי-נפש, והנשק היחיד העומד לרשותם הוא ה"שביתה". וככל שהמוסד יבין כי אין לו ברירה, הוא כבר ימצא את הדרך להשיג את הכספים הנדרשים.

המנהל מצידו, שכאמור ברמה האישית גם התובעים הייתה להם הערכה כלפיו, היה נכון לפתוח לפני צוות העובדים והמייצגים את כל ההכנסות וההוצאות ומצב המוסד, ולהסביר להם את הקושי הזמני שניצא אליו, וכל שדרש הוא שלא למוטט את המוסד על יושיבו.

בחובתו של בעל הבית שלא לעשוק את זכויות עובדיו, בכל דרך שהיא, לרבות גובה שכרם, וכפי שיורחב על כך בהמשך, אך במקומות בהם הפכו את זכויות העובדים למוגנים בצורה מוקצנת, צריך לזכור גם את החובות אשר לפנייהם, ומשכך נבוא לבירור העניין:

ג. התארגנות עובדים לשביתה

האירוע אליו נדרשנו עוסק בשביתה מאורגנת של מספר עובדים או כל העובדים, ולכן המצב הוא שונה והנהלת המוסדות לא מסוגלת לגייס עובדים אחרים כדי להפעיל את המוסד. ההתארגנות הזו כל-כולה נועדה כדי להפעיל לחץ על ההנהלה לקבל את תביעתם ודרישתם של העובדים, במקרה דנן לשלם את שכרם, ובמקרים אחרים: לשפר את שכרם, ועל כן מבחינת 'דבר האבד', בוודאי שיש כאן דבר האבד, אלא שיש לדון לגופו של העניין בשני הנידונים, שהרי באופן שבו לא באו על שכרם מזה חודשיים, מהיכי תיתי שיחויבו לעבוד ללא תמורה, ומאידך באופן שבאו על שכרם אלא שדרישתם באה לשפר את תנאיהם מעבר למה שסוכם בין הצדדים מלכתחילה, בכחאי גוונא בוודאי שפועל לא יכול להזיק למעסיקו.

על גוף ההתארגנות השיטתית, אם זה בדרך של 'ועד עובדים' או בדרך של הסכמה בין כלל הפועלים, כבר מציינו במסכת בבא בתרא (ח:): ורשאיני בני העיר להתנות על המידות ועל השערים ועל שכר פועלים ולהסיע על קיצתן. ופירש רש"י: לקנוס את העובר על קיצת דבריהם להסיעם מדת דין תורה. דין זה מקורו בתוספתא ב"מ (פרק יא הלכה כג), ועוד נכתב שם (הלכה נד) שגם לבני אומנות יש כח לעשות תקנות לבני אומנותם: "ורשאיני הצמרין והצבעין לומר, כל מקח שיבוא לעיר, נהא כולנו שותפין בו". ובהמשך (הלכה נה): "רשאיני נחתמין לעשות רגיעה ביניהן (-חלוקה לימי עבודה שונים). רשאיני החמרין לומר, כל מי שתמות ממורו, נעמיד לו חמור אחר (-ביטוח)". ועוד שם (הלכה נו): "רשאיני הספנין לומר, כל מי שתאבד ספינתו, נעמיד לו ספינה אחרת".

ובהמשך הגמרא בב"ב שם (ט), מובא סיפור אודות שני שוחטים שהסכימו ביניהם שכל אחד מהם ישחוט ביום אחר, ועשו תנאי ביניהם שכל מי שישחוט ביום חבירו, יקרונו את עור הבהמה ששחט. כעבור זמן, הלך אחד מהם ושחט ביום של רעהו, הלך חבירו וקרע את עור הבהמה ששחט, כפי ההסכם ביניהם. הלך הניזק ותבע את חבירו לדין אצל רבא. הורה רבא לאותו שקרע את עור הבהמה שעליו לשלם על העור. היה שם רב ימר בר שלמיא שתמה על פסק דינו של רבא ושאל הלא שנינו שיכולים בני העיר להתנות תקנות בעיר ולהסיע על קיצתם, ואם כן מדוע לא יכל אותו שוחט לקנוס את חבירו שעבר על התנאי. רבא לא השיב. אך רב פפא הגיב ואמר: טוב עשה רבא שלא ענה. מאחר ומה שמציינו שיכולים בני העיר לקבוע תנאים ולקנוס את התקנות, זהו דוקא בשאיני אדם חשוב בעיר. אך באופן שיש אדם חשוב בעיר, אין כח לשאר בני העיר לתקן תקנות ולעשות תנאים.

על הדברים הללו, כתב הרא"ש (בבא בתרא פרק א סימן לג): מכאן דכל בעלי אומנות יכולין להתנות ביניהם, והם הנקראין בני העיר בענין מלאכה, ואדם חשוב היינו דוקא כגון רבא שהיה ראש ומנהיג בעיר, ואפילו כל בני העיר לאו כל כמיניהו להתנות אם לא מדעת אדם חשוב. הסייג שמדגיש הרא"ש ש'אדם חשוב' (הכוונה דוקא למי שהיה מנהיג מקובל בעיר ובעל סמכות, מובא גם בשיטה מקובצת בשם הר"מ מגאש ורבינו יונתן, שהכוונה דוקא למי שהוא ממונה פרנס על הציבור ומנהיג את הציבור בעסקיהם. כך גם מצטט הרשב"א (שו"ת ח"ה סימן קכה) בשם הר"מ מיגאש. וכך נראה גם מדברי הרמב"ם (הלכות מכירה פרק יד הלכה יא).

דין זה הובא להלכה בשולחן ערוך (סימן רלא סעיף כח) שרשאים בעלי אומנות לפסוק ביניהם שלא יעשה אחד ביום שיעשה חבירו, וכל מי שיעבור על התנאי יענישו אותו כך וכך. ואם יש אדם חשוב שהוא ממונה על הציבור אינם יכולים לעשות זאת שלא מדעתו. הרמ"א כותב שבכל אופן דוקא כולם יחד יכולים לתקן, אבל שנים ושלשה לא יכולים לתקן תקנות. הגאון רבי משה פיינשטיין (אגרות משה חושן

משפט חלק א סימן נט) מעלה מתוך דברי הרמ"א, וכך דקדק מדברי הראשונים הנ"ל, שבזמנינו במקומות שאין חכם אחד שממונה ומוכרחים להשיג את רשותו, יש אפשרות לרבים בני מלאכה אחת להתארגן ולתקן תקנות ותקנותיהם קיימים, ובמיוחד אם מנהג המדינה מסיעים בעדם להתארגנות מעין זו. ודעתו כי הרוב יכולים גם לכוף את המיעוט לצייית לשביתה, כדי להשיג את מטרותם בשיפור תנאיהם, גם מדין קא פסקת לחיותא, ומדין מערופאי (רמ"א סימן קנו סעיף ה). ודי אם הרוב מסכימים לדעה זו ואין צורך בהסכמת כולם (רמ"א סימן קסג סעיף א). אמנם יש לזמן לאסיפה את כל הנוגעים, ואם הכריזו בפרהסיא ודבר האסיפה היה ידוע לכל, ויש שהדבר נוגע להם ולא באו, ההכרעה תהיה על פי רוב המשתתפים (חתם סופר חו"מ סימן קטז). הכרעות אלו על ידי טובי העיר או רוב בני העיר או אפילו רוב מוזמני האסיפה שהביעו דעתם, תקפות לגבי החלטות א"ך להתייחס למסים או לשאר תקנות ציבוריות שנוגעות לכלל הציבור, אבל אין בכך משום מתן סמכות לכוף תקנות חדשות לכל עסק באופן שבו יהיה פסידא לחלק מהאנשים, באופנים שיתאבדו בהמשך (מנחת שלמה חלק א סימן פז).

והנה דברי האגרות משה אמורים לגבי מקומות שבהם אין סמכות תורנית מובהקת שכופה את דעתה על בני העיר. כך אכן משתקף מתשובתם של רבני ארה"ב לגבי מכלול נושאים. גם בארץ ישראל יש מקומות על שאין כל כך דרך לכפות את הסמכות התורנית על עניינים ציבוריים מסוימים. אמנם בערים שיש בהם כתי דין שיש להם יכולת להעמיד את הדת ולשמור על התקנות לכל הפחות בדברים הנוגעים לציבור, באופן זה תהיה נדרשת הסכמתם להתארגנות מעין זו, אם כי במציאות זמנינו שהעולם מחובר יותר, הדבר פחות מצוי. אמנם במוסדות של חוגים מסוימים, שהסמכות של כלל אותם מוסדות נמצאת בידי מורה דרך ומנהיג של קהילה שהכל כפופים אליו וסרים למשמעתו, כל התארגנות שנוגעת למוסדות ולאותו ציבור, הרי שאם הדבר לא נעשה באישורו או בהסכמתו, ביכולתו לבטל את אותה התארגנות. אך כל זה הוא במה שנוגע לאותם מוסדות שכל מי שקשור עמם, כפוף אליו וסר למרותו.

נדגיש כי הזכות לשבות הוא מכח תקנה של כל בני האומנות, שלכל בני האומנות יחד יש זכות לתקן תקנות לטובתם ובכלל זה לשבות ממלאכה באופנים מסוימים, אבל למיעוט מבני האומנות אפילו אם הם עובדים במקום אחד, אין הם רשאים לקבוע תקנות ושביות, ולכן כל הדין הוא דווקא באופן שהגנות של הרשת היו חברים בארגון העובדים של כל בני האומנות.

ד. שביתה מלמדים ומורים

כאשר נדרש רבי משה פיינשטיין לנושא השביתה מצד מלמדים ומחנכים במוסדות תורה (אגרות משה חושן משפט חלק ב סימן נט) הביע בפתח דבריו את השתוממותו על מה שכל כך נקל ענין בטול תורה למאות תלמידים, והעלה לדינא, כי בכל הנוגע ללימוד תורה, הרי הסיבה שהמחנכים רשאים ליטול שכר, הוא רק מצד 'שכר בטלה' (שו"ע י"ד סימן רמו סעיף ה), כי למרות שיש היתר נוסף באופן שאין למתוך דרך אחרת להתפרנס, מכל מקום מדובר בשיעור קצבה נמוך כפי שנגזר לפרנסתו, ואולם עיקר היתר הוא על כך שמתבטל באותה שעה ואם היה עושה מלאכה אחרת היה מרויח יותר, ותשלומי המוסד למחנכים הם הסך שהתנו כדי שיהיה מוכן להיות בטל ויתחייב ללמד את התלמידים בחנם. לפי זה, כאשר המלמד דורש לשפר את תנאיו ולהגדיל את שכרו, הרי הוא דורש שכר בטלה גבוה יותר, וההיתר לכך הוא רק באופן שבאותה עת שהוא מתכוון שלא לבוא לעבודתו, הוא

יכול להשיג מלאכה שיש בה יותר שכר, שבלא כן אין לו אפשרות לדרוש יותר ובוודאי שלא יוכל לבטל את התלמידים.

יחד עם זאת, מסקנתו של האגרות משה' שישנם מצבי ניצול שמנהלי המוסדות לא מתחשבים במורים ובמלמדים, וקיימת אומדנא ברורה שהדרך היחידה להיטיב את שכרם או להשיג את מטרותם הצודקת תהיה באמצעות שביתה, באופן כזה יש מקום להתייר מצד 'עת לעשות לה' הפרו תורתך', כי בלתי אפשר ללמד תלמידים כשהרב שרוי בצער חוסר פרנסה, במקרה כזה יתאפשר הדבר אך ורק לאחר אישור ופסק דין של הדיין המובהק שיבין את הילך הדברים. משכך, באופן שכלל לא באו על שכרם, ואין להם למלמדים דרישות חדשות אלא לקבל את שכרם הבסיסי לצורך מחייתם, והם מבנינים כי הדרך הקלה ללחוץ את המנהל לשלם להם בהקדם תהיה בדרך זו של 'שביתה', על אחת כמה וכמה ששייך בזה ההיתר ד'עת לעשות לה' הפרו תורתך', אולם גם באופן זה לא ניתן לעשות זאת ללא קבלת היתר מבית הדין אחר שהדברים יהיו ברורים ומחוזרים כשמלה שיש תועלת בדבר.

ה. לימוד תורה ועסק מצוה

אלא שבתשובתו הקודמת של הרב פיינשטיין, זו העוסקת בשביתה פועלים (ח"א סימן נט), אחר

וככל שהשתנו תנאי המחיה, כמו בתקופה האחרונה שיוקר המחיה בארץ ישראל האמיר, ותנאי החיים השתנו והתייקרו בשיעור רב, שבוודאי שצריך להתאים שכרם להמקובל בשוק ולא לעשוק את הפועלים, ואין טענה במה שהסכימו לשכרם לפני כמה שנים בעוד שזה היה התגמול המקובל בשוק באותה עת

שהוסיף וציין גם שם את סברתו לגבי מלמדים שהשכר שלהם הוא עבור בטלה, וממילא מחויבים לבוא וללמד את התלמידים, כתב שם את הדברים גם לגבי אופן שלא שילמו להם בזמן, ולכן דוקא באופן שאין להם כדי מחייתם, יש לומר שהם רשאים באותו זמן להפסד אחר מה שיכול להביא להם, אבל אין להם את הזכות למנוע מאחרים שרוצים ללמוד עמהם.

וכן כתב הגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות חלק ה סימן שפב) שאף אם באו מים עד נפש ואין יכולים המלמדים להמשיך, אין להם לשבות ללא אישור בית הדין, ואסור בשום פנים לשבות באופן פראי בלי רשות בית דין או רבני העיר, וקרוי הדבר שהמלמדים באיסור נידוי שמעכבים תלמוד תורה דרבים.

והוא מוסיף שם כדברים הללו: ת"ת דתשב"ר חביב להקב"ה ככנין בית המקדש וח"ו לבטלם, ולכן עצתי שהמלמדים ילמדו עם הנערים בבית פרטי, ואולי זה יביא לתווה אצל המנהלים, אמנם מצד שני צעקת המלמדים נכונה, דמלבד מה שאי אפשר להם לפרנס ב"ב, וזה גופא מפריע ללמוד במלאכת הקודש שלו, שם התלמוד תורה יורד, ועל כולם נועלים דלת למלמדים אחרים שיסברו שלא יוכלו להתפרנס כמלמד, והמנהלים צריכים לידע שמנהל אינו רק כבוד ולא אפילו ללוות ולשלם, ואם פשעו במלאכתם מלאכת שמים, עליהם להסתלק.

על המנהלים לדעת עוד, מוסיף הרב שטרנבוך וכותב, מה שמבואר ב"ב פעלים' להבן איש חי (ח"ב חו"מ א) שתשלום הפועלים קודם לחובות, אם כי יש לדון לגבי חובות שגם המלמדים מן הסתם מסכימים עמם שיש להקדימם ושהם צורך והכרח התלמוד תורה.

כל זה הוא כמובן, לגבי מלמדים ומחנכים שמלמדים תורה שאינם רשאים ללמוד בשכר, ובפרט מלמדי תינוקות של בית רבן שהעונש על ביטול לימודן הוא גדול, מאחר ואין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן, אך בילדים קטנים, וכן במקרה דנן שעסקינן בגננות לפעוטות, כאן צריך לברר אם הדבר דומה ללימוד תורה של תינוקות של בית רבן, כי באופן שמותר להם לקבל על כך שכר, הרי לא שייך טעם זה שיש להם להימנע מללמוד, וממילא חוזר הדין להיות כמו בכל קבוצת פועלים שמעוניינת לקיים שביטה, שיש לדון על כך מצד תקנת רבים מבני העיר ולפי מנהגי המדינות והקהילות כאמור.

אמנם למעשה בתשובות הפוסקים במספר עניינים אנהגה מוצאים שהיחס ללימוד בנות וללימוד פעוטות זהה ליחס של לימוד התורה. הרי אין ספק שאותן גננות מחנכות את הקטנות לתורה ויראת שמים ומספרות להם סיפורי פרשת השבוע וכדומה. וכמו שמצינו בשלמת חיים להגר"ח זוננפלד (חושן משפט סימן לד) שסבור שהשיטת ספר לבנות הם בכלל תקנת יהושע בן גמלא שהשכנים לא יכולים למחות על קיומם בשכונות, ולכן נראה ברור שכל בני החינוך התורניים, בכל הגילאים, לבנים ולבנות, מתקיים בהם מצוה של לימוד תורה ויראת שמים ודרך ה', וגם גננות כל עיסוקן להחזיר יראת שמים בפעוטות וכך גם הציורים והמלאכות שעושים עמם הן נעשה

לפי פשוטן של דברים, נראה שדין זה לא נאמר דוקא לגבי מלמד המלמד תורה, אלא גם אם הוא מלמד לימודי חול, הרי בהעדר ממלא מקום ראוי, עזיבתו את בית הספר היא 'פסידא דלא הדר' ודבר האבד. ואולם באופן שבו הנהלת המוסדות יכולה למצוא בקלות 'ממלא מקום', כפי שמצוי במחוזותינו, שוב אי אפשר להגדיר זאת כ'דבר האבד'

בקשר אמין לחבר אותם לתורה ולדרך אבותינו, ולא כל כמיניה של יחיד או גוף לשבות ממצוה זו.

כיוצא בזה, שביטה שנעשית דרך ארגוני רופאים העוסקים בהצלת חיים, שמעיקר הדין חייבים הרופאים להציל חיים בחינם (יורה דעה סימן שלו סעיף ב), ואינם רשאים ליטול אלא שכר טרחה ובטלה, גם לגביהם על פי דין תורה השביטה במקרה של הצלת נפשות אינה מותרת. ואם כי אין בכך סיבה לפטור עצמו משכר הרופא, גם אם קבע עמו הרופא שכר רב על הטיפול, ומחויבים לשלם לו שכרו לפי מה שקבע עמם (רמ"א שם סעיף ג', ש"ך סק"ז), מכל מקום אין בכך כדי לטול את הרופא עצמו מלעסוק בהצלת חיים בכל מצב ובכל עניין. על אחת כמה וכמה שאין שום אפשרות לכפות על רופאים אחרים לשבות ולמנוע מהם הצלת חיים, בשל הרצון להשיג כסף ותנאי עבודה מסוימים. אלא גם כאן, אם יש לרופאים טענה נכונה בדבר מיעוט שכר בטלתם באופן שלא מאפשר להם להתפרנס, או כל טענה אחרת, עליהם לתבוע זאת בבית הדין, ובית הדין מחויב לפעול למענם שלא יהיו נעשקים וכי יעשו את שליחותם בהצלת חיים בצורה הנאותה והרצויה.

ובאופן שהרופא חושש לפרנסתו אם לא יקיים השביטה, כתב הגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות כרך ו סימן רצז) שאינו מחויב לקפח פרנסתו, ומותר לו שלא לבוא לעבודתו הקבועה, אך גם באופן זה אם יכול לרפא חולה שיש בו סכנה, הרי חייב אדם לתת כל אשר לו ולהציל את חברו ממות, ולכן גם בזמנים שמרכז הרפואי שעובד בו מקיים שביטה יש לו לאפשר קבלת חולים שיש בהם סכנה.

1. שמכות ארגוני עובדים לפי דין תורה

אכן, אף במקומות שנותני העבודה יודעים שהשכירים קשורים לארגוני פועלים שרגילים תמיד לתבוע את מילוי דרישותיהם ע"י אמצעי כפייה של שביטות והשבתות, כתב הגרש"ז אויערבאך (מנחת שלמה חלק א סימן פז) שכאשר לפי עיקר דין תורה אין להם דין בני אומנות שבכוחם לתקן תקנות, לא שייך לומר כזה 'סבור וקביל' מצד המנהג, כי יכולים המעסיקים לומר שדעתם הייתה לדון אך ורק על פי דין תורה, והרי העסקתי פועלים שהשבתים כ'צייתי דינא'.

מדבריו יש ללמוד גם באופן כללי עסקים פרטיים שמועסקים בהם שומרי תורה ומצוות שמחוייבים אך ורק לדין תורה, מה שקובע את תנאי ההעסקה הוא הסיכום שבין הצדדים, וכל מה שלא סוכם ביניהם הדבר נקבע בהתאם למנהג המקום. התארגנות של קבוצת עובדים להקים אגודה שתחליט על תקנון מול המעסיק שלהם ולהכפיפו לתנאיהם, וכן לכפות עובדים אחרים לעשות שביטה מול המעסיק, איננה על פי דין תורה, אלא יש להם תחילה לפנות לבית הדין ולשטוח את טענותיהם.

הגרש"ז א מוסיף עוד, כי התקנות שארגוני הפועלים והפקידים קובעים לעצמם ולתועלתם אין זה שייך כלל לתקנת הצבור ובני העיר, כיון

שרק טובת עצמם הם דורשים ולא טובתם של כל בני העיר. ולכן אף לפי הדעות שיש כח לטובי העיר לתקן דברים והכל מחוייבים לכך, בעניין טובת בעלי מלאכה כשכירים ופועלים למיניהם, פשוט הוא שלכל היתור יש לכך תוקף כתקנה של בעלי אומנות, שיכולים להתנות ביניהם, אבל אין לכך סמכות יתר שיכולים לכופו בדבר. מה גם שבתקנותיהם יש 'רווחא להאי ופסידא להאי', ולית ביה משום מיגדר מלתא. ולכן מסקנתו שמלמדים במוסד חרדי, אינם רשאים לעשות דין לעצמם ולשבות על סמך תקנות

של הסתדרות פועלים או ארגוני עובדים למיניהם, ובוודאי שלא לכפות על מקבליהם שיצטרפו לשביטה, אלא תחילה יש להם לתבוע את מעסיקהם בדין תורה. אמנם, כאשר הנושא מתגלגל לפתחו של בית הדין, בוודאי צריכים הדיינים לבדוק את טענות העובדים ולהשתדל בהשוואת שכרם להמקובל בשוק. כך גם לגבי אחריות מנהיגי הקהילות שברשותם מוסדות, שמחובתם לוודא שאין הם מקפחים את שכרם של המחנכים או עובדי המוסדות, וכבר הארכנו לגבי בעלי שרה שאין רשאים לפטרם ממשרתם (מכתלי בית הדין כרך ג' סימן כח, ראה שם איזה משרות נחשבות לשררה), וגם באופן כזה אין היתר מאידך לקפח את שכרם. וככל שהשתנו תנאי המחיה, כמו

בתקופה האחרונה שיוקר המחיה בארץ ישראל האמיר, ותנאי החיים השתנו והתייקרו בשיעור רב, שבוודאי שצריך להתאים שכרם להמקובל בשוק ולא לעשוק את הפועלים, ואין טענה במה שהסכימו לשכרם לפני כמה שנים בעוד שזה היה התגמול המקובל בשוק באותה עת. (ראה תשובת חתם סופר חושן משפט סימן ה' אודות שכר מרביצי תורה שחייבים להוסיף על שכרם, בין אם נתיקר השער ובין אם נתרבו בני המשפחה, וכמו שמצינו לגבי מוגיה ספרים ודיינים שנוטלים שכרם מתרומת הלשכה,

שמוסיפים להם כדי צרכם וצורך בני ביתם). במנחת צבי (שכירות פועלים סימן י') רצה להביא ראייה מבית גרמו שלא רצו ללמד את אופן עשיית לחם הפנים ובית אבטינס שלא רצו ללמד על מעשה הקטורת, שמוספר במסכת יומא (לח). שחכמים דרשו אותם לגנאי ועל כן שלחו להביא אומנים מאלכסנדריא של מצרים לעשות זאת במקומם, אלא שהאומנים לא הצליחו לאפות את לחם הפנים ולפטם את הקטורת בצורה המושלמת, ובעקבות כך לא הסכימו בית גרמו ובית אבטינס להמשיך בעשייתם עד שיכפילו את שכרם. בסופו של דבר התברר לחכמים כי הסיבה שלא הסכימו ללמד אחרים הייתה להשם שמים. לכאורה לפי זה יש מכאן הוכחה לשביטה שהתקיימה על ידם בזמן שביט המקדש היה קיים. אלא שבוודאי אין מכאן ראייה להסכמת חכמים לקיום השביטה, ואדרבה הרי ניסו להביא להם מתחרים והדבר לא עלה יפה, ובהכרח שתוספת השכר שהסכימו להוסיף להם נעשה בהעדר ברירה אחרת.

2. שכרם של השובתים

הפוסקים דנים גם לגבי עובדים ששבתו, אם צריך המעסיק לשלם להם שכר על הימים ששבתו. ובכן, באופן שהשביטה הייתה שלא על פי דין תורה, הדבר ברור שהמעסיק אינו חייב לשלם להם על מה שלא עבדו. אך במקרים שהיה מותר להם על פי דין תורה לשבות, במקומות שיש ארגוני עובדים והמנהג של אותם מקומות שניתן לשבות, וכן הדבר אפילו במוסדות חינוך כאשר הדבר נעשה על פי אישור של בית הדין ששיערו שתהיה תועלת בדבר וכי אין מנוס מכך, צריך לשלם להם את השכר, וכפי שהאריך בזה התשב"ץ (ח"א סימן סד) במי שנתבטל כדון, שיש לשלם לו את שכרו [בסתם פועל כפועל בטל, ומלמד נוטל שכר מלא, לפי שהמלמדים תמיד מעדיפים יותר לעסוק במלאכתם מאשר להתבטל ממנה, וכמבואר בשו"ע סימן שלד סעיף ד]. וכן פסק אגרות משה (חושן משפט חלק א סימן נט) שאם היה כדון מחמת שאמדו שיהיה תועלת והיה באופן שקשה לפניהם ללמד, ודאי צריך ליתן להם השכר. אך אם היה באופן שהיה אסור להם שלא ללמד, מסתבר מדינא שאין חייבין ליתן להם, אבל מצד 'וארחות צדיקים תשמור' (ראה ב"מ פג.) צריך ליתן להם, כי לא מטובה בטלו מעבודתם ללמד אלא מרוב צער ועוני וחשבו שיהיה תועלת מזה.

וזה דבר המשפט

- מלמדים ומחנכים, וכן גננות, אינם רשאים להפסיק עבודתן באמצע שנת הלימודים, מאחר והדבר נחשב כ'דבר האבד', מלבד באופן שניתן למצוא מחליפים בקלות, ויש ממלאי מקום ייעודיים באותם מוסדות.
- כתבו הפוסקים שהתארגנות של כל בני אומנות אחת בארגון עובדים, יש לה תוקף לפי דין תורה, ולכן הם יכולים להחליט על שביטה, אבל במקום שיש חכם העוסק בתקנת המשא ומתן של בני העיר אין להם סמכות לעשות זאת ללא רשותו.

- העוסקים בהרבצת תורה ובמלאכת החינוך ליראת שמים ועבודת ה', אין להם היתר לבצע שביטה, מלבד במקרים מסוימים מאד ואך לאחר קבלת היתר מבית הדין.
- רופאים שעוסקים בהצלת חיי אדם, גם אם נכפה עליהם שביטה מצד ארגוני רופאים, עליהם לעסוק בריפוי חולים שיש בהם סכנה ואין להם היתר להשתמש מכת. • לגבי שכר עובדים בימי השביטה, אם השביטה הייתה בהיתר ונכונה על פי דין תורה, יש לשלם להם את שכרם. אך אם שבתו שלא כדון, אין חיוב הלכתי לשלם להם, אך במקרים בהם שבתו מצער ועוני, נכון לשלם להם מצד 'וארחות צדיקים תשמור'.

